

ՀԱՅ ԿՈՄՍՈՒՆԻՍՏ ԵՄ. ԵՊԻՍԿՈՍՈՍԻՏԻՆՆԵՐԻ Ի ԽԻՐԻՄ՝

4. Մրապեանի շուշաբաժ խնդրոյն մասին Պր. Սարուխան «Մշակ» (թ. 113) մէջ շատ գեղեցիկ ու հմտակարգ գրութիւն մը նրա տարակնց: Կաթողիկէ Թուսաստանից անցեալ հոգեւոր վարչութեան վրայ ակնարկ մը նետելէն վերջը՝ կը նկարագրէ Թուսաստանի կաթ. Հայոց այժմեան դրութիւնը, ուսկից ապաստուել համարժողութեանը կրկին դիմում՝ ըրած է կառավարութիւն: Յարգ. Յօդուածագիրը ուրախութեամբ կ'անտէր թէ այս նիւտիցը վերջապէս կարգադրուելու մտն է: Ապրիլի 13-ին բաժնագրին իշխանութեանը նոր կարգադրութիւն մը տրու է. որուն համամասն՝ «Շղագոստի Կովկասի հայ-կաթողիկէներին համար կազմուել է մի յատուկ թեմ, որի առաջնորդը պիտի լինի հայ ժողովարհ Եւ. հայապետ մի կողմէ վարդապետ, որ պիտի ունենայ ընդարձակ եկեղեցական վարչական իրաւունքներ, որոնց պիտի տրուին նրան ուղղակի ակաբից: Պիտի հաստատուի հայ-կաթողիկէաց «կոնսիստորիան»: Պիտի հիմնուի «հայ-կաթողիկէաց հոգեւոր դպրոց», որտեղ աւարտողները պիտի կարողանան շարունակել իրանց աստուածաբանական ուսումը Սարատովի սինոդալարկային: Անաղարտ պիտի պահպանվեն հայ-կաթողիկէ եկեղեցու ծիսակատարութիւնը, որ ինչպէս յայտնի է՝ լինում է հայերէն լեզուով, եւ այլ անսղծութիւնները: Սարատովի եպիսկոպոսը պահում է իր հոգեւոր իրաւաստիքները՝ իրեն վերին հսկող եւ ձեռնադրէ: Հայաստանը Լեւոն Ժ. համեր է հաւանութիւն տալ ասոր: ԽՍՀՄ.

Խաւարարն է. Թուստիոյ կայսրուհին Երեմիւ Խանին հրաժարելէն ետքը՝ պատերազմ յարոյց անոր երկրին դէմ: 1791 թ խաղաղութեամբ Թուստիոյ տապալանէ եղաւ Երեմիւ, որուն մէջ գտնուող Հայ-կաթողիկէներն այն առանձն կայսրուհւոյն հրամանաւ Յովհաննէս Սինոնովիչ Հայ Արքեպիսկոպոսին իրաւաստութեան ենթակարգուեցան, որուն աթոռն էր ի Լեոպոլին: Բայց իհնչաստանի երկրորդ բաժանումէն ետքը՝ Լեոպոլիսը Աւստրիոյ բաժինն ինչպիսի՝ առաւելան բաժնին մէջ մնացող Հայ-կաթողիկէները անհոյժ մնացին: Եւրոպի նախանշանդիր Արքեպիսկոպոսը ցաւելով իր սիրելի հօտին վիճակին վրայ՝ Սթանիսլաւ Սիմօնիսկիին մեծ Մոսկովի Մետրապոլիտն ձեռնար Թուստիոյ կայսեր կը դիմէ, որ նկատողութեան աննէ իւր նորաստեղծ հպատակաց հոգեւոր մատակարարութիւնը: Յիշեալ Մետրապոլիտն ուղղելով իւր իրաւաստութիւնը Հայ կաթողիկէից վրայ եւս տարածել, իր կողմանէ կայսեր կ'առաջարկէ կամենիցի լատին Եպիսկոպոսին օժանդակ հայ Եպիսկոպոս մը տալ, որ կառավարէ միանգամայն իհնչաստանի Հայ-կաթողիկէները: Եւ այս բարձր պաշտօնին իրեն իմրկ կարող անձ իր ներկայէն Գլխավոր Բրիտանոփորովիչ Հայազգի քահանայ, որ իւր կողմնակից

էր եւ մեծ Մոսկովի մէջ արդէն ժողովրդապետ: Արքեպիսկոպ. Ե. Թուստիոյ կայսրը հաճելով այն առաջարկին՝ 1807-ին Յովսէփ Բրիտանոփորովիչն եպիսկոպոս կ'անուանէ, եւ կը ղեկէ զայն Սինոնովիչ Լեոպոլիտն թեմակալին իրեն մօտակայ հայ Արքեպիսկոպոսի, որ զինքը կամենիցի լատին Եպիսկոպոսին օժանդակ եպիսկոպոս ձեռնարգը: Սինոնովիչ թեմէն կը դժգոհի այս առաւելանումին վրայ, բայց ի հարկէ կը ստիպուի հաւանել: Վասն զի լաւ գիտէր թէ՛ Թուստիոյ նոր կրօնական օրէնքը կ'արգիւրէ իւր հպատակաց արտասահման Եպիսկոպոսն կառուել եւ թէ՛ առաւել հայ կաթողիկէից ազգային եպիսկոպոսն անհրաժեշտ պէտքը: Որով հետեւեալ նամակը ներկայել կը փութայ Պրոպագանդայի Ս. Ժողովին 1808 Յունուար 5-ին Բաղնիսան Գրիգոր Ա. ձեռնար, որ իւր գործակատարն էր ի գում:

«... Թուստիոյ կայսրը Գեր. Տ. Յովսէփ Բրիտանոփորովիչը կամենիցի օժանդակ եպիսկոպոս անուանեց եւ հրամայեց իրեն որ ձեռնադրուութեան համար ինձի դիմէ իւր հայ Արքեպիսկոպոս: Ուստի այժմ անուանեալը կը ինչպէս ինձմէ որ Ս. Աթոռնայ առաջարկեմ իր եպիսկոպոսացման խնդիրը... Այս երկրորդ անգամ է որ կը գրեմ, տակաւին որդողութիւն մը չարուեցաւ: Այս գործը շատ չի կրնար երկարել: Վասն զի եթէ այս առիթը կորսնցնենք, այլ եւս չի մնար մեզ յոյս եպիսկոպոսութեան: ... Այս անուանումին մէջ երկու կէտ միայն տարադէպ կ'երևուի. մին՝ վասն զի անուանեալը լատին Եպիսկոպոս օժանդակ ըլլալով պիտի պարտաւորի հայ եւ լատին արարողութիւնները միասին գործածել, միւսն այլ՝ վասն զի կայսրը ռուսի մը չէ յատկացուցած նոր անուանած Եպիսկոպոսին համեստ ապրուստին համար:»

1808 Գեկտեմբեր 15-ին Պրոպագանդայի գրքով առ Սինոնովիչ՝ Լեոպոլիտն Արքեպիսկոպոսն հայապետ զայն թէ առաջիկայ մեծ պահեց մէջ պիտի կարգադրուի իւր փոփառածները: Բայց Սինոնովիչ այս բոլոր տակաւին չառաւ 1809 Մարտ 15-ին կը փութայ հետեւեալ ծանօթութիւններն եւս տալ:

«... Կայսրը հրամանին գործադրութեան վերաբերելու ամեն գրութիւնը հասան: Գեր. Տ. Յովսէփ Բրիտանոփորովիչն կայսերական հրամանաւ առաւել հայ կաթողիկէից վրայ եպիսկոպոսացումը արդէն հրատարակեալ է, ոչ միայն անոնց՝ որ նոր Թուստիոյ՝ այսինքն իհնչաստանէն հասեալ մասին մէջ կը գտնուին, այլ Երեմիւ,

1 Առաջիկայ պատմութիւնը Անանիան Մետրապոլիտն Կ. Պոլսոյ Օրթոքսէի վանաց դիւանին մէջ գտնուած տեղեկագրերէն, ասանական գրութիւններէ եւ Առաջեալ փարսեցի թղթակցութիւններէ հաւաքուած է:

2 Այս բաղադրէ կ'արգիւրէ եւ իւր մէջ կը կոչուի:

Քաղանի եւ Աստրախանու մէջ բնակողներուն վրայ ալ: Ապրուստի համար ալ կայսրը տարեկան 3000 ռուպլի որոշեց, եւ Ս. Աննայի ասպետութեամբ վերապատուեց զայն, որ կը յուսադրէ զմեզ Հայ կղերանոց մըն ալ հաստատելու, քանի որ կայսեր եւ պաշտօնատեանարց շնորհաւ մէջն է: Այսմ կը սահկալիմ տեղւոյն բնակիչներէն որ կարեւոր կոնդակներն ալ Ս. Ժողովէն փութով ստանաւ: Ըստ իս լաւ է եթէ եպիսկոպոսարան մըն ալ հաստատուի պաշտօնական ստացութեամբ: Վասն զի եթէ անուանալը այս ամենը չկատարուած մեռնի, ուրիշ անգամ ոչ այնքան զիրաւ: այս շնորհումները կրնանք ձեռք բերել:

Ս. Ժողովը ըստ իւր խոստման մեծ պահքէն առաջ Քրիստոսիորդիէ եպիսկոպոսացումը կ'որոշէ ոչ իբրեւ օծանդակ կամենիցի Եպիսկոպոսին, այլ բացարձակ անկախ Եպիսկոպոս Հայածէն արքեպիսկոպոս միայն, տիտոսաւորութեամբ Հարքայ մեծ Հայոց ի կողմանս անհատից եւ Առաքելական փոխանորդ ի Ռուսիա: Այս կրկին որոշումները յոստ Քահանայապետական գահայից Պիոս Է. ի ներկայանալով՝ հաստատութեան կ'արժանանան, մին 1809 Մարտ 5ին, իսկ միւսը նոյն տարւոյ եւ նոյն ամսոյ 22ին, եւ Առաքելական կոնդակներն ալ փութով կը հրամայուին:

Պարագայիս պէտք եղած կոնդակները Ս. Ժողովը Պետական Բարսուղարութեան միջոցաւ, Ապրիլ 15ին կը ղզէ: Ախենայ Առաքելական նոսրալին, որպէս զի Սիմոնովիչ Լէոպոլտոյ Արքեպիսկոպոսին ձեռքը հասցընէ: Բաղինեանն ալ իր մասին վերոյիշեալ կոնդակաց վաւերական օրինակները ձեռք կ'անցընէ, եւ ի նկատի առնելով ժամանակին յողողող պարագաները նոյն ամսոյն 29ին սովորական թիվծառարով Լէոպոլտոյ թեմակալ Արքեպիսկոպոսին կը ղզէ: Իւ իրօք ալ Պրոպագանայի ծրարը ձախողութեան հանդիպելով՝ քանի մ'օր ետքը Պետական Գործադարութենէ ետ կը ղզկուին՝ Ախենայի հաղորդակցութիւնները ընդհատուած ըլլալուն՝ պատերազմի պատճառաւ: Սակայն Բաղինեանի ղզած օրինակները յաղողութեամբ եւ հասնին իրենց նպատակին, որով Յովսէփ Քրիստոսիորդիէ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը տեղի կ'ունենայ, ինչպէս Սիմոնովիչ ձեռնադրող Արքեպիսկոպոսը առ Բաղինեանն ուղղեալ կրկին նամակաց մէջ կը յիշատակէ՝ 1809 Նոյեմբեր 22 եւ 1810 Փետրուար 7: Կը խնդրէ այնպեամայն օրինակեալ կոնդակաց բնագրները, որոնց հա-

մար կը պատասխանէ Բաղինեան թէ՛ դժբախդաբար չպիտի կարենամ այդ մասին զօշոյ գահացընել, վասն զի Պրոպագանայի բոլոր գիւտերը Պաշտօնակներէն արկներու մէջ զետեղուելով Պարիս ղզուած է:

Կայսերական Ռաբաղը կը տրուի 1810 Նոյեմբեր 7, որով նորապահ Քրիստոսիորդիէ Եպիսկոպոսը զօրացեալ Քահանայապետական եւ կայսերական կրկին հաստատութիւններով՝ արձակ համարձակ կը սկսի իւր հովուական պաշտօնը վարել առ հասարակ ամեն ուսումնայ կաթողիկէից վրայ նստելով մեծաւ մասամբ Տնէսիէրի գետափանց վրայ ի մեծն Մօհիլով: Բայց դժբախդաբար շատ չապրելով՝ 1818ին կը վախճանի, որով ուսումնայ կաթողիկէները դարձեալ անհզին կը մնան:

Սիւթիէնէյից Մետրապոլիտը փոքր Մօհիլի Հայազգի քահանայներէն մին Անտոն Արքեպիսկոպոսիւնը, որ տեղւոյն «Հոգեւոր Կառավարութիւն», ըսուած Ժողովոյն փոխ-գահերէն էր, եպիսկոպոսական Տեղապահ կը կարգէ:

Էջմիածնայ Եպիսկոպոսութեան իւր բժշկին միջնորդութեամբ, որ էր Պատրէ Գրիգորիս տա Գորանոյ Լատին քահանան, եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ Ռուստեան Անտոն Ա.Ք, որ ի նպաստ էջմիածնայ վանուց դրամական Ժողովարարութիւն ընելու պատրուակաւ Ախլցխայ կ'երթայ ի ձեռին ունենալով կաթողիկոսին վկայական թուղթերը, ուսկից իւրանան կը մեկնի եւ Գրիգոր Բ. Պետարո Զ. Կիլիկիոյ կաթողիկոսին առջեւ հաւատոյ դաւանութիւն տալով կրկին կաթողիկէութիւնը կ'ընդունի: Այս առթիւ Անտոնեանց Ամենափրկչի վանքն ալ կ'այցելէ, ուր տեղի միաբաններէն քանի մ'օր կը հիւրընկալուի: Ի դարձին Կ. Պոլսոյ Առաքելական փոխանորդ Ալիքենց Գործադիր Արքեպիսկոպոսին խաբասու կը ղզկուի: Տեղւոյն Ժողովուրդը պատշաճ անանելով զայն Քրիստոսիորդիէ յաջորդեցընել, կը փութայ Կայսրէն խնդրել զայն իբրեւ եպիսկոպոս եւ ընդունելութեան կ'արժանանայ: Ըստ այսմ Ալեքսանդր Ա. Ռուսոյց Կայսրը Խրիմ այցելած պահուէն Աքմէճիտի մէջ եպիսկոպոս կ'անուանէ զՌուստեան իւր նախորդին տարութեանով եւ Ս. Խաչի շքանշանով ալ կը պատուէ զայն՝ միշտ Ռուսիոյ մէջ մնալու պայմանաւ:

Ի Ռուսիոյ մէջ եպիսկոպոսական Աթոռներէ հետաւորներ իբրեւ եպիսկոպոսական փոխանորդ քանի մը քահանայներ յայկոցեալ, եպիսկոպոսին ընտրութեամբ եւ կայսեր հաստատութեամբ ունին Ժողով մը որ «Հոգեւոր Կառավարութիւն» կը կոչուի: Ներկայիս մէջ Հայ Կաթողիկէի Ախլցխան է:

Սխմբէնէյվից Մետրապօլիտը 16 հարցում կ'ընէ Բուրատեանի՝ Անտոն Վարդերեսովիչի ձեռքը, եւ ի գիր հարցաքննելէ ետքը՝ զայն իւր անցեալին վրայ՝ հաստատութեան համար երկու անգամ խնդրագիր կ'ուղղէ Հռոմ, որուն պատասխանը ուշանալով՝ ժողովուրդը այն ատեն դադիմեան Գրիգոր Աթոյակոպոսին միջնորդութեան կը դիմէ, որ յատուկ տեղեկագրաւ խնդիրը պարզէ Պրոպագանդայի Ս. Ժողովոյն արւելեւ, ուսկից պատասխան կ'առնու թէ՝ առանց Մեծ Մօհիլովի Մետրապօլիտին վկայական թղթոց չի կրնար Բուրատեանի

Եպիսկոպոսութիւնը հաստատուիլ: Բայց ասկէ Պրոպագանտան Բէտիշինի քարտուղարին միջոցաւ 1819/ին Մայիս 14ին հետեւեալը կը ծանուցանէ առ Բաղինեան «Տեղեկութիւն ստացեք, կ'ըսէ, Բուրատեանի վրայ Անտոնեան Միաբաններէն, որ խարասու կը գտնուին, գրելով ի մանաւորի առ Կեմ. Հ. Պօղոս Տէվրիշեան», որ իւր պատասխանին մէջ Բուրատեանի Եպիսկոպոս անուանումը եւ մեծ Մօհիլովի Մետրապօլիտին հաստատութեան համար գրած երկու խնդրագրերը յիշատակելէ ետքը՝ ուրիշ կարեւոր ծանօթութիւններ եւս կու տայ:

Բաղինեան իր կողմանէ կը փութայ Նաեւ Ռուսիոյ Եփեսիքի պաշտօնէին գրել, որպէս զի յանձնարարէ Մեծ Մօհիլովի Մետրապօլիտին որ առաջ խնդրել ի Հռոմայ Բուրատեանի եպիսկոպոս անուանուելուն հաստատութիւնը: Եփեսիքիին պատասխանին սպասած միջոցին կը լսէ Բուրատեանի վերահաս մահը, որ տեղի կ'ունենայ խարասուի մէջ 1822ին, զոր անմիջապէս կը հաղորդէ, ուր որ անի է:

Այս տխուր պարագաներու մէջ Պրոպագանտան տեղեկանալով որ Անտոն Վարդերեսովիչը կրկին տեղապահ կարգուեր է, Ս. Բահայայական տէն անոր տեղապահութեան վաւերա-

ցումը ստանալէն ետքը՝ կը խնդրէ միանգամայն անոր անուանական եպիսկոպոսի իրաւասութեամբ ճոխացումն այն գործոց համար միայն որ եպիսկոպոսական իշխանութեան բացարձակապէս չեն կարօտիր: Այս իրաւասութիւնը Ս. Բահայայական տէն կը շնորհուի եւ անմիջապէս գաղտնի ձեռք իրեն կը հաղորդուի. վասն զի Ռուսիոյ կառավարութիւնը առանց իւր նախաձեռնութեան Հռոմայ յարաբերութիւնը արգելադրէ: Այս յաջորդական մահերէն ետքը՝ այլեւայլ ժամանակ, ինչպէս եւ հիմա, թէ Ռուսիոյ կա-

ռավարութիւնը եւ թէ Հռոմ խորհուրդներ ունեցած են ուստահայ կաթողիկէից վրայ դարձեալ Եպիսկոպոս մը դնել. բայց զանազան պարագաներ սոյն խորհրդոց իրականացման արգելք եղած են: Այժմ՝ ուստահայ կաթողիկէները իրենց կրօնական գործոց համար Սարածովի լատին Եպիսկոպոսին կը դիմեն, եւ պիտի դիմեն տակաւին ի գիտէ մինչեւ երբ:

Հ. ՌԱՅԱՆ Վ. ՍՐԱՊԵՆՍ
Միաբան Անտոնեան:

ՆԱՎԱՊԵՏ ՌՈՒՍԻՆԵԱՆ (ուսանող):

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԲԻՐԻՎ ԳՈՎՏ. ՆԱՎԱՊԵՏ ԲՈՒՍԻՆԵԱՆ

(ԸՐԴՐԱՆՈՂ—ԻՒՆԻ)

Ռուսինեան զաւակ չունեցաւ բնաւ, եւ անոր կենը հազիւ քանի մը տարի յառաջ մեռաւ իւր հայրենիքին մէջ՝ Կրասնայի չգիտեմ որ գիւղը, ուր քաջուած էր շատոց ի վեր, պահելով միշտ իւր տարաբարտ ամուսինն սուգը, լալով միշտ անոր վաղահաս մահը, ինչպէս կը պատմէր ինչ որդեացեալն դոկտ. Տիգրան Փաշա Փէշտիմալձեան, որ մինչեւ 1889 գեռ կը թղթակցէր մերթ ընդ մերթ Տիգրին Ռուսինեանի հետ: